

Marina Odak

Neovisni istraživač
RS - 11000 Beograd

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljen / Received: 5. 10. 2021.

Prihvaćen / Accepted: 29. 11. 2021.

UDK / UDC: 737(496.5Skadar)“04/14“

DOI: 10.15291/aa.4070

Skadarski ili papinski? Riječ o jednoj vrsti bakrenog novca koji se pripisuje srednjovjekovnom Skadru

Skadar or Papal?
A Few Words on a
Type of Copper Coins
Attributed to Medieval
Skadar

SAŽETAK

Kada govorimo o emisijama kovnica istočnojadranskih gradova u srednjem vijeku, još uvijek su najvažnija djela Karla Stockerta napisana u numizmatičkim časopisima s početka 20. stoljeća. Svi kasniji znanstveni radovi koji su se bavili ovom tematikom, bazirali su svoja istraživanja na rezultatima koji su izneseni u Stockertovim dragocjenim studijama. Tako se u radovima koji se bave novčarstvom srednjovjekovnog Skadra, među kovanjima koja se pripisuju ovom gradu, sreće i tzv. VI. tip skadarskog folara, s nepotpunim prikazom grba na aversu i prikazom gradske tvrđave/vrata na reversu, koje prate djelomično očuvane legende. Cilj ovog rada jest pravilna atribucija ovog novca, kojom se dokazuje da on ne spada u kovanja grada Skadra, ni u novac istočnojadranskih gradova, već je riječ o novcu pape Aleksandra VI. Borgije, iskovanom u Ascoliju.

Ključne riječi: novac grada Skadra, papinski novac, Aleksandar VI. Borgia, Ascoli, atribucija

ABSTRACT

When speaking of the emissions of medieval mints located in the Eastern Adriatic area, the most important literature are still articles that Karl Stockert wrote for various numismatic journals starting from the early 20th century. All later scholars dealing with this topic based their research on the results presented in Stockert's valuable studies. Thus, those who dedicated themselves to the numismatics of medieval Skadar included the so-called Type VI of the Skadar follaro among the coins attributed to this city, with an incomplete depiction of a coat of arms on the obverse and of a city fort / gate on the reverse, accompanied by partially preserved legends. The aim of this paper is the proper attribution of these coins, which proves that they do not belong either to the coinage of medieval Skadar or to that of any other Eastern Adriatic city, but were, in fact, coins of Pope Alexander VI Borgia, minted in Ascoli.

Keywords: coinage of Skadar, papal coins, Alexander VI Borgia, Ascoli, attributions

Srednjovjekovni Skadar (*Scutarum*, *Scutari*, *Scodra*) podignut je u blizini ruševina antičkog Skadra, na ušću rijeke Kiri u Bojanu, u blizini Skadarskog jezera.¹ U izvorima se spominje i kao Rosaf (*Rosaf/Rosafa/Ruzaphata*) jer se, po sirijskoj legendi, vjerovalo da je tu mučenički stradao sv. Sergej, a kult sv. Sergeja i Bakha od 6. stoljeća bio je rasprostranjen na ovim prostorima.² Grad se sastojao od triju cjelina, međusobno odvojenih zidinama, utvrđenog Gornjeg i Donjeg grada, te dvaju podgrađa tijesno pripijenih uz gradske bedeme, koje su naseljavali trgovci i zanatlije. Najvažniji dio grada bio je Gornji grad smješten na vrhu Rosafskog brda, dobro utvrđen dvostrukim bedemima, u čijem je centralnom dijelu bila smještena katedrala Sv. Stefana, zaštitnika grada, koja se prvi put spominje 1319. godine.³ Pretpostavlja se da se uz nju nalazio episkopski dvor, dvor srpskih vladara i mletačkih kneževa, te druge javne građevine. U zapadnom podnožju brda na kaštel se nastavljao Donji grad, a između njega i rijeke Bojane bilo je smješteno podgrađe pod imenom *Soto – Scutari*, koje su mahom naseljavali dubrovački trgovci, dok se drugo skadarsko podgrađe nalazilo na Drimcu, a poznato je da je u njemu bio smješten dvorski kompleks Stefana Dušana u kojem je boravio kada je kao prijestolonasljednik upravljao Zetom.⁴

Do 11. stoljeća Skadar je bio pod vlašću Bizanta,⁵ a 1040. godine ulazi u sastav Duklje Vojisavljevića, postajući za vrijeme kralja Bodina njezin glavni grad.⁶ Bizant je 1118. godine vratio Skadar, da bi između 1183. i 1186. godine Stefan Nemanja zauzeo grad i pripojio ga srpskoj srednjovjekovnoj državi, zajedno s ostalim primorskim gradovima koje je tada osvojio Bizant, Kotorom, Budvom, Barom, Ulcinjom, te manjim mjestima u okruženju Skadra, među kojima su Svač i Drivast.⁷ U *Žitiju svetog Simeona*, opisujući osvajanja svojeg oca, kalj Stefan Prvovjenčani za Skadar će reći: „Rosaf grad zvani Skadar”,⁸ koristeći se imenicom *grad* (градъ),⁹ koja je u srednjem vijeku označavala utvrđeni objekt, tvrđavu.

Raspadom Srpskog Carstva, Skadar poslije 1359. godine pripada Balšićima, kao oblasnim gospodarima Zete.¹⁰ Nemoćan da ga obrani od Turaka, koji od 1392. godine učestalo napadaju područje Balšića, Đurađ II. Stracimirović Balšić 1396. godine grad predaje Veneciji.¹¹ U sastavu Mletačke Albanije (*Albania Veneta*), Skadar će ostati do 1479. godine, kada ga Venecija, nakon mnogo godina ratovanja, predaje Turcima.¹²

U sastavu srpske srednjovjekovne države Skadar je, poput ostalih primorskih gradova, uživao široku autonomiju koja se zasnivala na statutu grada,¹³ koji je regulirao prava i obaveze pripadnika komune i pratio život grada sve do pada pod tursku vlast. Skadarski Statut nastao je u prvoj polovini 14. stoljeća, svakako prije 1346. godine, jer se u njemu srpski vladar naziva kraljem.¹⁴ Sačuvan je u cijelosti, s nekoliko nedostajućih redaka, u prijepisu s početka 16. stoljeća,¹⁵ i sa svojih 279 članova, bio je temelj pravnog poretka u gradu i gradskom distriktu, uređujući sve njegove društvene, ekonomske i političke odnose. Po naredbi komune, u gradu su uvijek morala biti dva Statuta istog sadržaja, jedan u trezoru Općine, a drugi u Sudu za suđenje.¹⁶

Nastanak komuna bio je znak društvenog i privrednog napretka,¹⁷ a ako se razvoj Skadra promatra s aspekta autonomne općine, onda je period njegova najvećeg uspona svakako bilo 14. stoljeće, kada postaje bitan regionalni centar. Iako je bio udaljen od mora i prije svega okrenut poljoprivredi, grad se nalazio na strateški važnom mjestu, jer je jedan krak Zetskog puta (*Via Zenta*), koji je činila mreža putova koji su sa Zetskog primorja vodili u unutrašnjost Srbije, prolazio preko Skadra, vodeći u područje Prizrena.¹⁸ S druge strane, na ušću Bojane bilo je skadarsko pristanište Sv. Srđ, uz luku Drač važno za promet robe s Dubrovnikom, Venecijom, Puljom i pokrajinom Marche.¹⁹

Na tržnicama u Skadru i Sv. Srđu mogli su se naći proizvodi koji su dovoženi iz srpske države, ili su transportirani preko Skadra i Bojane, proizvodi rudarstva, kože, vosak, sirova svila, te oni uvezeni iz Mletaka i Dubrovnika, poput soli i tkanina.²⁰ Osim njih, na trgovima Skadra prodavali su se i lokalni proizvodi, sitni proizvodi kućne radinosti, meso, riba, drvo, vino i žitarice čiji će izvoz postati intenzivniji

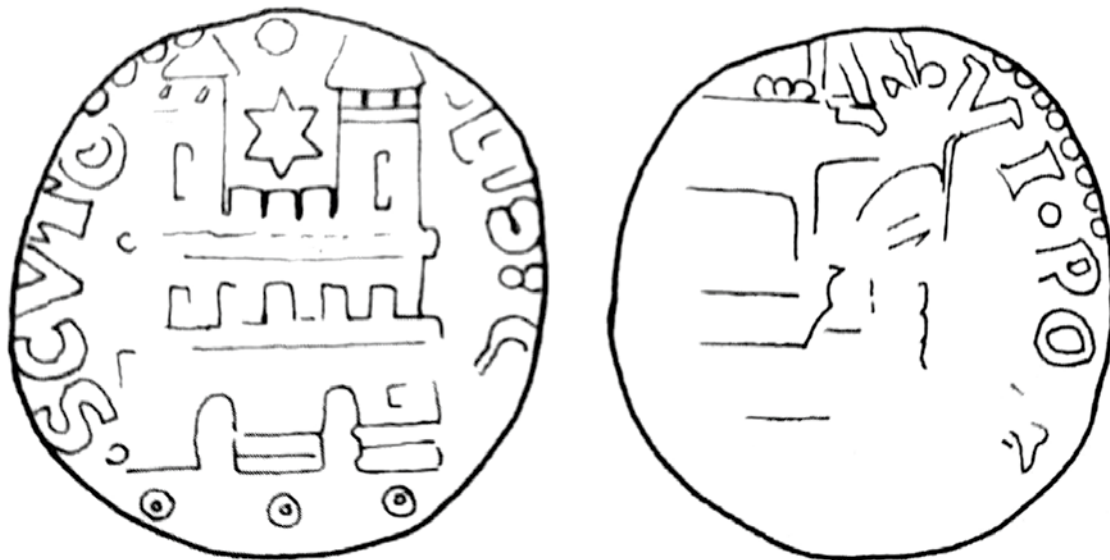
osamdesetih godina 14. stoljeća, prije svega u Veneciju, a skadarska je okolica sve do prvih godina pada pod tursku vlast bila ozbiljan proizvođač krušnog žita.²¹ Redovniji izvoz iz područja Bojane i Skadra započeo je početkom 14. stoljeća, o čemu svjedoči i Statut Dubrovnika iz 1272. godine, odnosno „Zelena knjiga” u kojoj su zabilježeni poslovni kontakti Dubrovčana sa sjevernom Albanijom do Drača.²²

Živ trgovinski promet i poslovi na teritoriju Skadra nametnuli su potrebu kovanja vlastitog novca, za vanjsku trgovinu i za svakodnevne transakcije u gradu. Među privilegijama koje su uživali primorski gradovi bilo je pravo na kovanje gradskog/komunalnog novca – folara i polufolara, isključivo od bakra, koji se upotrebljavao za unutarnje potrebe grada i imao važnu ulogu u svakodnevnom životu. Ovakav novac bio je izuzet iz vladarskog ili državnog regala, a o organizaciji njegova kovanja²³ i izgledu odlučivao je grad. U skadarskom Statutu nema spomena kovnice ni kovača novca, ali se zato spominju gradski folari (*folaro*), pri navođenju cijena zanatskih usluga,²⁴ cijene dnevnicu poljoprivrednih radova,²⁵ ili iznosa carine za meso.²⁶ Osim folara, u Statutu Skadra sreću se i druge novčane jedinice koje su bile u optjecaju u gradu, i to u člancima Statuta koji propisuju novčane kazne. Tako su one najčešće propisane u srebrnom novcu, grošima (*grossi*),²⁷ naziv koji se češće sreće od naziva dinari (*deneri*),²⁸ a mnogo su puta spominjani groši sklavonski (*grossi de la moneta de Sclavonia*),²⁹ te rijetko groši kotorski (*grossi de Catharo*).³⁰ Za krupnije prekršaje kazne su određivane u perperima (*perperi*)³¹ ili perperima sklavonskim (*perperi de Sclavonia*),³² a u Statutu se još spominje i srebrni sold (*soldi*),³³ te dukat (*ducato*)³⁴.

Kao Statut i pečat grada, gradski novac bio je izraz individualnosti zajednice građana i simbol njihove autonomije. Zato je na aversu skadarskih folara istaknut zaštitnik grada, sv. arhiđakon Stefan, prikazan s nimbom, u dalmatici, okrenut frontalno, kako drži kadionicu u desnoj ruci, a u lijevoj evanđelje. Na pojedinim vrstama gradskog novca, prikaz zaštitnika Skadra krasio je aversno i reversno polje novca, a svetčev lik prati legenda S STEFANVS SCVTARENSIS.³⁵ Prikaz sv. Stefana uz natpis S STEFAN SCVTARI, S STEFANI SCVTARI, S STEFANVS SCVTARENSI krasio je i aversno polje balšićkih dinara koji su tu kovani za vrijeme vladavine Balše II. Balšića (1378. – 1385.), Đurađa II. Stracimirovića (1385. – 1403.), te Konstantina Balšića 1391. godine, kada je držao grad, a nalazimo je i na novcu koji je u Skadru kovan za vrijeme mletačke uprave nad gradom 1395. – 1479., uz natpis S STEFANVS SCVTARENSI. Na pojedinim vrstama skadarskih folara revers novca nosi prikaz gradskog grba, heraldički štit podijeljen horizontalnom trakom na dva polja. U gornjem polju prikazane su dvije zvijezde, dok donji dio štita ispunjava mreža u obliku romboidnih vertikalnih polja. Grb prati legenda C SCVTARENSIS,³⁶ pri čemu je slovo C kratica od *civitas*. Na jednoj vrsti folara s grbom na aversu, koji je zbog oštećenja pločice novca tek djelomično vidljiv, na reversnoj strani prikazana je gradska tvrđava, koju prati nepotpuni natpis SCVT...³⁷ Revers pojedinih vrsta folara krasio je jednakokraki križ, smješten slobodno u sredini pločice novca³⁸ ili prikazan na štitu,³⁹ praćen legendom + SCVTARENSIS, koji je, baš kako stoji na kraju Statuta grada, još jedan u nizu prikaza koji svjedoči o „kršćanskom gradu Skadru”. Tako su kroz legende i motive, verbalno i ikonografski, gradska uprava i građani na novcu Skadra težili da istaknu identitet grada, vlastitu tradiciju i kulturno nasljeđe, te gradsku autonomiju, bez obzira na okvir državnosti u kojoj se grad nalazio.

Kod istraživača skadarskog novca ne postoji usuglašenost oko početka kovanja gradskih folara, jedni smatraju da su se počeli kovati u prvoj polovini 14. stoljeća,⁴⁰ drugi početak njihova kovanja smještaju u period nakon raspada Srpskog Carstva,⁴¹ ili u posljednju četvrtinu, pa i sam kraj 14. stoljeća.⁴²

Osim gradskog novca, zetski vladari Balšići kovali su u Skadru svoj novac, srebrne dinare, i to Balša II. Balšić s prikazom sv. Stefana na aversu, te grbom Balšića na reversu, na kojem je prikazan štit s vučjom glavom, na kojem stoji šljem s velom,

1.
Karl Stockert, Crtež VI. tipa skadarskog folara (izvor: KARL STOCKERT /bilj. 35/, 88)

Karl Stockert, drawing of the Type VI of the Skadar follaro

kruna i vučja glava okrenuta nalijevo, uz legendu M DE BALS A BALSIC.⁴³ Đurađ II. Stracimirović također kuje jednu vrstu dinara s prikazom skadarskog zaštitnika na aversu i grbom Balšića na reversu, uz natpis M D GORGI STRACIMIR.⁴⁴ Dinar Konstantina Balšića nosit će na aversu prikaz sv. Stefana, a na reversu prikaz vladara na prijestolju s otvorenom krunom, koji drži skiptar u desnoj, te globus s križem u lijevoj ruci, praćen natpisom M ili D REX COSTANTINVS.⁴⁵ Osim dinara, za vrijeme vladavine Đurađa II. Stracimirovića, u Skadru je kovana jedna vrsta polufolara sa slovom G na aversu, i grbom grada na reversu, bez natpisa.⁴⁶

Poslije, za vrijeme mletačke uprave nad gradom, na aversnoj strani emisija groša⁴⁷ i bagatina⁴⁸ koji se tada kuju bit će prikaz sv. Stefana praćen natpisom S STEFANVS SCVTARENSIS, dok će revers novca obilježiti mletački lav uz legendu +SMARCVS VENETIARVM.

Prva literatura u kojoj je objavljen novac grada Skadra, poput novca koji kuju ostali gradovi na južnom dijelu istočne obale Jadrana, Kotor, Bar, Ulcinj, Svač i Drivast, potječe iz 19. stoljeća. Već 1893. godine poznati istraživač venecijanskog novca Niccolò Papadopoli Aldobrandini govori o skadarskoj kovnici novca kojom se upravlja po gradskom Statutu, spominjući dokumente mletačkog Senata koji potvrđuju prisustvo kovnice u Skadru 1404. godine, kada je Venecija preuzela vlast nad gradom.⁴⁹ Na taj način on je opovrgnuo mišljenje Vincenza Lazarija, izneseno 1851. godine, da je za vrijeme mletačke vladavine skadarski novac kovan u Kotoru.⁵⁰ Theodor Ippen 1901. godine objavio je jednu vrstu folara grada Skadra, pri čemu je istaknuo neophodnost da se u registrima i katalozima novca stvori poseban odjeljak „Albanija” za novac koji je kovan u gradovima na jugu istočne obale Jadrana, „bilo da pripadaju bizantskom, srpskom, autonomnom ili mletačkom periodu”.⁵¹ Najkompletnija istraživanja ove numizmatičke građe objavio je austrijski numizmatičar Karl Stockert u časopisu *Numismatische Zeitschrift* 1909.⁵² i 1910. godine, pri čemu je za skadarsku kovnicu posebno važan rad iz 1910. godine, *Die Münzen der Städte Nordalbaniens*, u kojem Stockert objavljuje precizan numizmatički pregled koji je obuhvatio sav do tada poznati novac grada Skadra i drugih primorskih gradova s

crtežom opisanih primjeraka, te kratkom povijesnom pozadinom. Pored toga, Stockert je u radu objavio dokumente mletačkog Senata koji potvrđuju prisustvo kovnice novca u ovom gradu.⁵³ Postojanje kovnice u Skadru potvrđuje i odredba iz Korčulanskog statuta iz 1424. godine, na koju je uputio Šime Ljubić, u kojoj se utvrđuje tečaj stranih moneta koje su bile u optjecaju, pri čemu se spominje mletački skadarski novac, te *grossi Balse vel volch boni*.⁵⁴ Svojevrсна rekapitulacija svih objavljenih vrsta novca koji je kovan u primorskim gradovima na jugu istočne obale Jadrana, dana je u VI. svesku monumentalnog djela Vittorija Emanuela III. *Corpus Nummorum Italicorum* 1922. godine.⁵⁵

Svi kasniji znanstveni radovi koji su se bavili novcem kovanim u Skadru bazirali su svoja istraživanja na rezultatima koji su izneseni u spomenutim numizmatičkim studijama. Novac Balšića, kovan u Skadru za njihove vladavine, posebno je privukao pozornost istraživača, a od onih koji su se njime bavili treba istaknuti Janka Šafarika, koji je u domaćoj literaturi iznio prve prikaze novca Balšića,⁵⁶ Vjekoslava Celestina,⁵⁷ Bogumila Hrabaka,⁵⁸ te Ljubomira Kovačevića.⁵⁹

Što se tiče gradskog/komunalnog novca, kako nije bilo važnijih nalaza i otkrića, rezultati Stockertovih istraživanja izneseni 1910. godine mahom se smatraju relevantnim i danas. Na njima se baziraju katalozi i opisi gradskog novca Skadra u djelima koja se njime bave, od djela *Corpus Nummorum Italicorum* do radova Sergeja Dimitrijevića, Miroslava Jovanovića, Julijana Dobrinića, i Ivana Mirnika.⁶⁰ Tako se među kovanjima koja se pripisuju ovom gradu sreće i već spomenuti tip skadarskog folara, s nepotpunim prikazom grba na aversu i prikazom gradske tvrđave na reversnoj strani novca, koje prate djelomično očuvane legende.

Ovaj tip skadarskog folara prvi je objavio Stockert 1910. godine, u radu *Die Münzen der Städte Nordalbaniens*. Svrstavajući ga u VI. tip gradskog novca, Stockert o njemu piše: „Predstavnik ovog tipa poznat mi je samo u jednom jedinom primjerku Bečkog dvorskog muzeja. Nesumnjivo, sigurno svrstavanje bit će međutim moguće tek nakon pronalaženja drugih, bolje očuvanih primjeraka čija je legenda sasvim čitljiva.” Potom slijedi opis novca: „Utvrđena dvostruka kapija s dvije nad njima natkrivene kule. Zidine imaju kruništa, a između obje kule nalazi se šestokraka zvijezda. Ispod svakog od osnovnih pilona kapija vidi se obroč. Izgleda da legenda, koja je na prvoj strani nečitka, glasi na reversu SCVT. Na prvoj strani grb (?) ili šljem (?). Natpis VIOPO.” Uz opis folara, Stockert je dao i crtež aversne i reversne strane novca (sl. 1).⁶¹

2.

Primjerak VI. tipa skadarskog folara prodan na numizmatičkoj internetskoj aukciji (izvor: <https://www.numisbids.com>)

Example of the the Type VI of the Skadar follaro sold at an online numismatic auction

3.
Kvadrino pape Aleksandra VI.
Borgije (1492. – 1503.), avers
(izvor: <https://numismatica-italiana.lamoneta.it/riepilogo/SW-ASC>)

Quattrino of Pope Alexander VI
Borgia (1492-1503), obverse

Natpis SCVT na reversu (kako ga je Stockert pročitao), sadrži početna slova imena grada sa skadarskih kovanja SCVTARI, dok je prikaz utvrđenog zdanja (gradske tvrđave ili gradskih vrata) koji ga prati, pored prikaza zaštitnika grada, obilježio komunalni novac Kotora, Ulcinja, Svača i Drivasta.⁶² Bedemi i vrata na ovom novcu bili su svojevrsna slika gradskog identiteta, baš kao utvrđeni Gornji grad na vrhu Rosafskog brda. Pored reversnog prikaza, obrisi grba na aversnoj strani novca, koji je, kako smo vidjeli, bio prisutan na novcu Skadra, bili su presudni da Stockert ovaj novac, uz dozu opreza, svrsta u skadarska kovanja.

Potom je VI. tip skadarskog folara uvršten u VI. svezak djela *Corpus Nummorum Italicorum* gdje u opisu novca stoji: „A (dolje lijevo) SCVTA RENSIS (Vrlo zbunjujuća legenda). Dvostruko utvrđena gradska vrata s dvije krovne kule i zidinama: između dvije kule, zvijezda sa šest krakova; ispod tri temeljna pilona, vrata; tri klina. R 1) (dolje lijevo) VloPO ... plemićki štit ili kaciga (?).”⁶³ Iako se pri navođenju ovog folara autor poziva isključivo na Stockertov rad iz 1910. godine, prilažući uz opis novca Stockertov crtež folara,⁶⁴ nejasno je zašto je nepotpunu legendu reversne strane novca, doduše uz napomenu, naveo kao SCVTA RENSIS.

Skadarski folar s grbom na aversu i utvrđenim gradskim vratima na reversu ostat će potom prisutan u numizmatičkim pregledima novca Skadra uvijek prikazan samo u crtežu, kao rijetko kovanje, čiji se primjerci, međutim, ipak sporadično pojavljuju. O tome svedoče primjerci ovog tipa skadarskog folara koji se sreću na numizmatičkim internetskim aukcijama, uvijek naznačeni kao ekstremno rijetki, što im određuje i cijenu, pri čemu je primjetno da je na svakom primjerku na isti način oštećena aversna i reversna pločica novca, tako da legende ostaju nepotpune, kao i prikaz grba na novcu (sl. 2).⁶⁵ Iako se Karl Stockert nadao 1910. godine da će se u međuvremenu pronaći bolje očuvani primjerci s čitkim legendama koje bi ovaj folar zasigurno odredile kao folar grada Skadra, u našoj numizmatičkoj literaturi nismo naišli na radove koji o tome svedoče. Ali jesmo u numizmatičkoj literaturi na zapadnoj obali Jadrana. Ascoli Piceno je grad u središnjem dijelu Italije, koji se nalazi u okviru talijanske pokrajine Marche, blizu zapadne obale Jadrana. U vrijeme moći biskupa,

4.
Kvadrino pape Aleksandra VI.
Borgije (1492. – 1503.), revers
(izvor: <https://numismatica-italiana.lamoneta.it/riepilogo/SW-ASC>)

Quattrino of Pope Alexander VI
Borgia (1492-1503), reverse

gradu je 1185. godine potvrđena autonomija, poslije je bio u sastavu vojvodstava Malatesta, a od 15. stoljeća, zajedno s okolicom, nalazio se u sastavu Papinske Države.⁶⁶ Pravo da grad osnuje kovnicu novca dobio je biskup Bernardo I. od cara Konrada II., ali najstariji poznati novac koji je iskovan u ovoj kovnici ne potječe prije 1200. godine. Kovnica u Ascoliju prestala je s radom 1518. godine, kada ju je zatvorio papa Lav X.⁶⁷

Za vrijeme pape Aleksandra VI. (1492. – 1503.), u Ascoliju je kovan kvadrino (*quattrino*), sitan bakreni novac koji na aversu nosi grb pape Aleksandra VI. Borgije koji prati natpis ALEXA VI o PO • MA, dok je na reversu prikazana tvrđava (zamak) uz koju je natpis • DEAS CVLO, odnosno DE o A SCVLO.⁶⁸ Bio je to posljednji novac iskovan u kovnici Ascoli.

Novac je opisan u djelu *Corpus Nummorum Italicorum*, kao i naš „skadarski folar”, u XIII. svesku, među kovanjima kovnice Ascoli za vrijeme pape Aleksandra VI. U opisu novca stoji: „Dupli kvadrino. Avers ALEXA VI o PO • MA Osmerokutni štit, nadvišen odloženim ključevima i tijarom. Revers • DEAS CVLO Dvostruki lučni ulaz i iznad, dvokatni dvorac s 5 lučnih prozora, s dvije kule, jedna s lijeve strane, a druga s desne pokrivene krovom: među njima zupčasti zid, iznad zvijezda sa 6 krakova.”⁶⁹

Grb pape Aleksandra VI. na aversu novca prikazan je kao osmerokutni štit na kojem se jasno uočava bik, amblem Borgija, koji je ilustrirao antičko podrijetlo porodice, koja je isticala da njihova loza potječe od egipatskog božanstva u vidu bika, Apisa.⁷⁰ Nad štitom stoje ukršteni ključevi sv. Petra i papinska tijara. Natpis koji prati prikaz jest skraćenica od ALEKSANDAR VI PONTIFEX MAXIMUS (sl. 3).

Na reversu novca prikazana su Porta Gemina (sl. 4), jedna od rimskih vrata grada, ulaz puta Via Salaria u grad, koja su podignuta u 1. stoljeću pr. n. e., zajedno s dvostrukim obrambenim zidinama grada. Građena su od blokova sedre, s dvama lukovima iznad kojih je postojala arkadna lođa s kruništem, koja je povezivala dvije kule.⁷¹ Porta Gemina, kao najvažnije obilježje komune Ascoli obilježiti će više vrsta novca koji je kovan u ovom gradu,⁷² a od 14. stoljeća prikazana je i na gradskom gr-

bu.⁷³ Njezini ostatci i danas stoje na ulazu u Ascoli. Legenda koja prati prikaz Porta Gemine DEAS CVLO, odnosno DE A SCVLO, nosi ime grada u kojem je novac iskovan ASCULUM.

Ne postoje podatci gdje je pronađen papinski kvatrino koji je Karl Stockert vidio u Bečkom dvorskom muzeju i pripisao ga kovanjima grada Skadra. Kako su Skadar i uopće ovaj dio Jadrana s talijanskom pokrajinom Marche povezivale žive trgovačke veze, moguće je da je novac pronađen na skadarskom području, što je bio jedan od dodatnih razloga da se ova vrsta novca, do danas, povezuje sa skadarskom kovnicom.

Zaključak

U časopisu *Numismatische Zeitschrift* 1910. godine bečki numizmatičar Karl Stockert, u radu *Die Münzen der Städte Nordalbaniens*, jedan oštećeni bakreni novac iz zbirke Bečkog dvorskog muzeja pripisuje kovanjima grada Skadra, prepoznajući u slovima nepotpune legende na reversnoj strani novca, koja čita kao SCVT, koja prate prikaz gradskih vrata, ime grada Skadra. Oprezno opisujući nepotpun aversni prikaz kao grb ili šljem, dopunjen nepotpunom legendom, koju čita kao VIOPO, Stockert ističe da će sigurno svrstavanje ovog novca biti moguće tek pronalaženjem primjeraka s potpunom legendom. Neoštećene primjerke Stockertova bakrenog novca pronašli smo među kovanjima kovnice Ascoli, iskovan u ime pape Aleksandra VI. Borgije. Papinski kvatrino s grbom pape Aleksandra VI. na aversu prati legenda ALEXA VI o PO • MA, dok revers novca nosi prikaz gradskih vrata Ascolija, prečen legendom • DEAS CVLO, odnosno DE o A SCVLO. Dijelove legende novca koji je Stockert opisao, papinski novac je upotpunio: (ALEXA) VI o PO (• MA); (DE o A) SCV(LO). Pored sada potpunog prikaza grba na aversu, te identičnog prikaza gradskih vrata na reversu, koje nose obje kovanice, očigledno je da je Karl Stockert u radu iz 1910. godine opisao oštećeni kvatrino pape Aleksandra VI. Međutim, jedno stoljeće potom on je i dalje prisutan u suvremenim katalozima skadarskog novca. Istovjetan papinski kvatrino, s uvijek jednako oštećenom aversnom i reversnom pločicom novca, kako bi u potpunosti odgovarao Stockertovu crtežu iz 1910., pojavljuje se na aukcijama novca kao skadarski foliar, i kao ekstremno rijetko kovanje dostiže mnogo veću cijenu od dobro očuvanog primjerka naznačenog kao papinsko kovanje iz kovnice Ascoli. Sada, pošto smo, kako je Stockert priželjkivao, pronašli druge, bolje očuvane primjerke novca iz Bečkog muzeja, možemo ga sa sigurnošću izbaciti iz kataloga skadarskog novca. U međuvremenu, na zagonetki koja je bila aktualna više od jednog stoljeća, mnogi su zaradili.

BILJEŠKE

- ¹ MILAN ŠUFFLAY, *Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters*, Wien und Leipzig, 1924., 29; MILOŠ ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd, 2003., 50.
- ² RADOSLAV M. GRUJIĆ, Sv. Sava i mošti Sv. Srđa i Vakha, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, knj. 15–16 (1936.), 357–358; VJEKOSLAV KORAČ, Sveti Sergije (Srđ) i Vakh na Bojani, *Starinar n. s.*, XII (1961.), 35–44. Najstariji siguran spomen kulta sv. Srđa i Bakha na ovim prostorima zabilježen je u *Ljetopisu popa Dukljanina*, koji spominje crkvu Sv. Srđa i Bakha kao zagrobnu crkvu dukljanskih vladara. *Ljetopis popa Dukljanina*, (ur. Vladimir Mošin), Zagreb, 1950., 95, 99, 100, 104.
- ³ *Acta et Diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia* (collegerunt et digesserunt Ludovicus de Thallóczyem, Constantinus Jireček, Emilijan Sufflay), I. Band, Vindobonae, 1916., 194, nr. 646; VJEKOSLAV KORAČ, *Graditeljska škola Pomorja*, Beograd, 1965., 85–89; THEODOR IPPEN, Historijski gradovi u Albaniji, *Glasnik Zemljsko muzeja u Bosni i Hercegovini*, (1902.), 177–199, 181; ALEKSANDER MEKSI, Kisha mesjetare të Shqipërisë së Mesme dhe të Veriut, *Monumentet*, 26/2 (1983.), 77–117, 80–82; MILOŠ ANTONOVIĆ (bilj. 1), 53.
- ⁴ KONSTANTIN JIREČEK, Scutari und sein Gebiet im Mittelalter, u: *Illyrisch-Albanische Forschungen*, I (1916.), 94–124, 107; MILAN ŠUFFLAY (bilj. 1), 29; MILOŠ ANTONOVIĆ (bilj. 1), 53–54.
- ⁵ U sklopu Bizanta, Skadar se nalazio u sastavu Dračke teme osnovane u drugom desetljeću 9. stoljeća. O tome vidi: JADRAN FERLUGA, Sur la date de la creation du theme de Dyrrachium, u: *Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines II*, Belgrade 1964., 83–92; CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, (ur. Gyula Moravcsik, R. J. H. Jenkins), Washington, 1967., 30, 95–97.
- ⁶ Cf. RAIMUNDI DE AGUILERS, Canonici Podiensis Historia francorum qui ceperunt Iherusalem, *Recueil des historiens des croisades I: Historiens occidentaux III*, Paris 1866., 231–310, 236; KONSTANTIN JIREČEK, *Istorija Srba*, I, Beograd, 1952., 124–125; JADRAN FERLUGA, Drač i Dračka oblast pred kraj X i početkom XI veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 8/2 (1964.), 119–121; *Nicephori Bryennii Historiarum libri quattuor*, (ur. Paul Gautier), Bruxelles, 1975., 211–217, 225, 283; TIBOR ŽIVKOVIĆ, Dukljansko vizantijski rat 1072–1075, *Istorijski časopis* 47 (2000.), 35–57.
- ⁷ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II, (ur. Tadija Smičiklas), Zagreb, 1904., 102; KONSTANTIN JIREČEK (bilj. 6), 155; JADRAN FERLUGA, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd, 1957., 148; *Istorija Crne Gore 2/1*, Titograd, 1970., 410; JOVANKA KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ, Srpsko vizantijski sukob 1168. godine, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 11-1 (1970.), 193–204.
- ⁸ STEFAN PRVOVENČANI, Žitije Svetog Simeona, u: *Sabrana dela*, (predgovor, prevod i komentari Ljiljana Juhas-Georgijevska), Beograd, 1999., 38–39.
- ⁹ Cf. LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ, Grad, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, (priredili Sima Ćirković, Rade Mihaljčić), Beograd, 1999., 122–124.
- ¹⁰ *Istorija Crne Gore 2/2*, Titograd, 1970., 7–8; RADE MIHALJČIĆ, *Kraj Srpskog carstva*, Beograd. 1989., 46–48.
- ¹¹ *Istorija Crne Gore* (bilj. 10), 57–64, 71–72; MOMČILO SPREMIĆ, *Srbija i Venecija (VI–XVI vek)*, Beograd, 2016., 60.
- ¹² *Istorija Crne Gore* (bilj. 10), 302–318; IVAN BOŽIĆ, Mlečani na reci Bojani, u: *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd, 1979., 218–249; MOMČILO SPREMIĆ (bilj. 11), 196; O „Mletačkoj Albaniji” vidi još: OLIVER J. SCHMITT, *Das venezianische Albanien 1392–1497*, München, 2001.
- ¹³ Vidjeti veoma iscrpnu odrednicu kod ŽIKA BUJUKLIĆ, Statut, u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, (ur. Sima Ćirković, Rade Mihaljčić), Beograd, 1999., 702–707, s detaljnim popisom izvora i literature. O statutima primorskih gradova koji su bili u sastavu srpske srednjovjekovne države vidjeti: IVAN STROHAL, *Statuti primorskih gradova i općina: bibliografski nacrt*, Zagreb, 1911.; AGOSTINO PERTUSI, Per la storia di Dulcigno nei secoli XIV–XV e dei suoi statuti cittadini, *Studi Veneziani*, 15 (1973.), 213–271; *Srednjovjekovni statut Budve*, (priredili Miroslav Lukečić, Žika Bujuklić), Budva, 1988.; *Statuti di Scutari della prima meta del secolo XIV con le addizioni fino al 1469*, (priredila Lucia Nadin), Roma, 2002.; SAVO MARKOVIĆ, Statuta et leges civitatis Antibrari (prilog proučavanju statuta medievalnog Bara), *Povijesni prilozi*, 23 (2002.), 19–42; *Statuta civitatis Catari – Statut grada Kotora*, I (fototipsko izdanje originala iz 1616.); *Statut grada Kotora*, II, prijevod originala iz 1616. godine sa znanstvenim aparatom; *Statut grada Kotora*, III (prijevod originala Statuta grada Kotora iz 1616. godine), Kotor, 2009.; *Statut grada Skadra iz prve polovine XIV vijeka sa dodacima, završno sa 1461. godinom*, (priredila Nevenka Bogojević-Gluščević), Podgorica, 2016.
- ¹⁴ *Statuti di Scutari* (bilj. 13), cap. 92, 99, 224, 225.
- ¹⁵ *Statuti di Scutari* (bilj. 13), 25–26, 50–52; *Statut grada Skadra* (bilj. 13), 34–35, 74–76.
- ¹⁶ *Statuti di Scutari* (bilj. 13), član 4.
- ¹⁷ Od radova koji se bave razvojem komune na istočnoj obali Jadrana izdvajamo: ILIJA SINDIK, *Komunalno uređenje Kotora: od druge polovine XII do početka XV stoljeća*, Beograd, 1950.; JOSIP LUČIĆ, Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI stoljeću, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, 10 (1980.), 209–235; TOMISLAV RAUKAR, Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, *Istorijski zbornik*, 33–34 (1980–1981.), 139–209; LUDVIG STEINDORFF, Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana, *Starohrvatska prosvjeta*, 16 (1986.), 141–152; ŽIKA BUJUKLIĆ, *Pravno uređenje srednjovjekovne budvanske komune*, Nikšić, 1988.; SIMA M. ĆIRKOVIĆ, Počeci socijalne hijerarhije u Srba, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1/3 (1994.), 223–235; MILOŠ ANTONOVIĆ (bilj. 1); IRENA BENYOVSKY LATIN, Introduction: Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property, u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages*, (ur. Irena Benyovskey Latin, Zrinka Pešorda Vardić), Zagreb, 2014., 13–34.
- ¹⁸ GAVRO ŠKRIVANIĆ, *Putevi u srednjovjekovnoj Srbiji*, Beograd, 1974., 14, 24, 62–69; KONSTANTIN JIREČEK, Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, u: *Zbornik Konstantina Jirečeka*, I, Beograd, 1959., 205 – 303, 271–303.

- ¹⁹ O razvijenoj trgovini u ovom dijelu Jadrana vidi: BARIŠA KREKIĆ, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Paris, 1961; IRMGARD MAHNKEN, *Beziehungen zwischen Ragusanern und Albanern während des Mittelalters. Randbemerkungen zur Problematik der balkanologischen Forschung*, u: *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. Anlässlich des I. Internationalen Balkanologenkongresses in Sofia 26. VIII. – 1. IX. 1966.*, München, 1966., 339–390; ALLAN DUCCELLIER, *La façade maritime de l'Albanie au moyen âge: Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki, 1981; BOGUMIL HRABAK, *Italijanski privrednici u Albaniji (1280–1500)*, *Univerzitetska misao: časopis za društvene nauke*, Vol. 1, br. 1/2 br. 1 (1993.), 5–11; PETAR ROKAI, *Dubrovnik i Ankonitanska Marka u srednjem veku*, Novi Sad, 1995; BARIŠA KREKIĆ, *Venezia e l'Adriatico*, u: *Storia di Venezia. Delle origini alla caduta*, 3 (1997.), 51–85; OLIVER J. SCHMITT, *Le commerce vénitien dans l'Albanie vénitienne: mécanismes et conjonctures d'un espace économique au XV siècle*, *Anuario De Estudios Medievales*, 33(2), (2003.), 881–903; BARIŠA KREKIĆ, *Helias and Blasius de Radoano, Ragusan Merchants in the Second Half of the Fourteenth Century*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLI (2004.), 399–422.
- ²⁰ O prometu robe cf. RUŽA ČUK, *Srbija i Venecija u XIII i XIV veku*, Beograd, 1986., 124, 163; MOMČILO SPREMIĆ (bilj. 11), 49, 65, 235, 240; BOGUMIL HRABAK, *Tgovina arbanskom i krfskom solju u XIII, XIV i XV stoleću*, *Balkanica*, III (1972.), 237–272.
- ²¹ KONSTANTIN JIREČEK, *Skadar i njegovo zemljište u srednjem veku*, *Glasni Srpskog geografskog društva*, 4 (1914.), 149–182, 164; BOGUMIL HRABAK *Žitarice sa Bojane i iz skadarskog kraja*, *Istorijski zapisi*, 3/4 (1994.), 7–25.
- ²² ALEKSANDAR SOLOVJEV, *Nepoznati ugovor Dubrovnika s arbanaškim vladarima iz početka XIII veka*, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 27 (1933.), 292–298; KONSTANTIN JIREČEK (bilj. 6), 166; FRANC MIKLOSICH, *Monumenta serbica spectantia historiis Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wien, 1858., 2; BOGUMIL HRABAK (bilj. 20), 8.
- ²³ U Statutu grada Kotora posredno se spominje rad kotorske kovnice, u glavi 14 *O izboru kovničara*, koja glasi: „Isto tako, kao što je gore pisano, biraju se na šest mjeseci dva ispravna i stručna kovničara nad gradskim novcem koji će se kovati. Svaki od njih da ima na ime plate 10 perpera, a koji god ne bude htio da bude u toj službi, platiće kaznu 25 perpera.” *Statuta civitatis Catari* (bilj. 13), 10; *Statut grada Kotora*, II (bilj. 13), 148.
- ²⁴ *Statuti di Scutari* (bilj. 13), cap. 52, cap. 109.
- ²⁵ *Ibidem*, cap. 61.
- ²⁶ *Ibidem*, cap. 65.
- ²⁷ *Ibidem*, cap. 15, cap. 49, cap. 52, cap. 54, cap. 57, cap. 58, cap. 60, cap. 62, cap. 63, cap. 65, cap. 72 etc.
- ²⁸ *Ibidem*, cap. 12.
- ²⁹ *Ibidem*, cap. 21, cap. 23, cap. 24, cap. 28, cap. 35, cap. 36, cap. 39, cap. 40, cap. 47, cap., cap. 59etc.
- ³⁰ *Ibidem*, cap. 269.
- ³¹ *Ibidem*, cap. 1, cap. 7, cap. 13, cap. 16, cap. 51, cap. 52, cap. 53, cap. 77, cap. 79, cap. 84, cap. 85 etc. Dubok trag koji je bizantski novac ostavio na prostoru Balkana, gde je vjekovima bio u cirkulaciji, vidljiv je i u izrazu perper (*hyperpyron* – ‘dobro pročišćen’) koji je krajem 11. stoljeća korišten u Bizantu kao popularno ime za zlatnu nomizmu. I poslije povlačenja bizantskog novca iz optjecaja, čije prisustvo na ovim prostorima počinje slabjeti od početka 13. stoljeća, perper se upotrebljavao kao obračunska jedinica, a njegova vrijednost je iznosila 12 srebrnih groša (dinara). Cf. MILAN REŠETAR, *Dubrovačka numizmatika*, I, Beograd–Sremski Karlovci, 1924., 40; BOŽE MIMICA, *Numizmatička povijest Dubrovnika: Historia Ragusina in nummis*, Rijeka, 1994., 41; *Statut grada Kotora*, II (bilj. 13), 55.
- ³² *Statuti di Scutari* (bilj. 13), cap. 22, cap. 25, cap. 30, cap. 64, cap. 69, cap. 70, cap. 71, cap. 88 etc.
- ³³ *Ibidem*, cap. 274, cap. 276.
- ³⁴ *Ibidem*, cap. 276.
- ³⁵ KARL STOCKERT, *Die Münzen der Städte Nordalbanien*, *Numismatische Zeitschrift*, 43 (1910.), 67–128, 85–88, tip III, 1.– III,5; VITTORIO EMANUELE III DI SAVOIA, *Corpus Nummorum Italicorum*, Volume VI, *Veneto (zecche minori) Dalmazia, Albania, Roma*, 1922., 547–549, tip III, 1.– III,5., tip IV, T. XXXII, br. 25–28, dostupno na: https://www.numismaticadellostato.it/pnspdf/CNI/flip/new/volume_VI/mobile/index.html, (pristupljeno 1. 7. 2021.); SERGIJE DIMITRIJEVIĆ, *Katalog zbirke srpskog srednjovekovnog novca Sergija Dimitrijevića*, Beograd, 2001., 461–462, vrsta 389, 390; MIROSLAV JOVANOVIĆ, *Srpski srednjovekovni novac*, Beograd, 2001., 94, br. 7; MIROSLAV JOVANOVIĆ, *Serbian Medieval Coins*, Belgrade, 2014., 152, br. 1; JULIJAN DOBRINIĆ, *Novci dalmatinskih i sjevernoalbanskih gradova u srednjem vijeku*, I. dio, „*In memoriam dr. Karl Stockert*”, Rijeka, 2003., 56–57, br. 1.2.1–1.2.4; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ, *Medieval Slavic Coinages in the Balkans: Numismatic History and Catalogue*, London, 2008., 109, 215, br. 10.1.1.2. Zaštitnik skadarske komune, sv. Stefan, spominje se i u članovima Statuta grada, pa tako iz članka 57. doznajemo da se na dan zaštitnika grada obavljaju gradski izbori. *Statuti di Scutari* (bilj. 13).
- ³⁶ KARL STOCKERT (bilj. 35), 80–85, tip I, 1.–I, 9., tip II; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 544–547, tip I, 1.–I, 8., tip II, T. XXXII, br. 11–24; SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 460–461, vrsta 387, 388; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 94, br. 6; (bilj. 35, 2014.), 153, br. 3, br. 4; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 55–57, br. 1.1.1. –1.1.7.1; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 109, 215, br. 10.1.1.1, br. 10.1.2.1. Grb prikazan na novcu Skadra razlikuje se od grba prikazanog u Statutu grada, na akvarelnom papiru, na samom početku kodeksa. Grb u Statutu čini heraldički štit podijeljen horizontalnom trakom na dva polja, donje, zlatno, u kojem su smještene tri crne zvijezde, nad kojim se, u gornjem polju plave boje, nalazi prikazan okrunjen zlatni dvoglavi orao. Nad štitom, na desnoj strani, jest šljem s crnim orlom u čelenci, dok je iznad lijeve strane štita prikazan mali bijeli pas koji drži kost, naslonjen na natpis FATIS CEDO. Grb je iz 16. stoljeća, kada je nastao prijepis Statuta i simbolično prikazuje slavnu prošlost i sadašnjost grada. *Statuti di Scutari* (bilj. 13), 50–51, 81; *Statut grada Skadra* (bilj. 13), 75.
- ³⁷ KARL STOCKERT (bilj. 35), 88, tip VI; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 550, tip VI, T. XXXIII, br. 3; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 95, br. 10; (bilj. 35, 2014.), 153, br. 5; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 58, br. 1.3.4.1; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 216, br. 10.1.2.4.

- ³⁸ KARL STOCKERT (bilj. 35), 87, tip V; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 550, tip V, 1., T. XXXIII, br. 1; SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 462, vrsta 391, br. 2; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 94, br. 8; (bilj. 35, 2014.), 153, br. 2.1.; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 57, br. 1.3.2.1; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 215, br. 10.1.2.2.
- ³⁹ KARL STOCKERT (bilj. 35), 87, tip V; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 550, tip V, 2., T. XXXIII, br. 2; SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 462, vrsta 391, br. 3; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 95, br. 9; (bilj. 35, 2014.), 153, br. 2.2.; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 57, br. 1.3.3.1; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 215, br. 10.1.2.3.
- ⁴⁰ SERGIJE DIMITRIJEVIĆ, Datiranje bakrenih novčanih vrsta primorskih gradova, u: *Novac srpskih srednjovekovnih vladara*, (ur. Milan S. Dimitrijević), Beograd, 2006., 311–326, 322, 324.
- ⁴¹ THEODOR IPPEN, Über Münzen Albaniens, *Numismatische Zeitschrift*, Band 33 (1902.), 189–196, 192.
- ⁴² KARL STOCKERT (bilj. 35), 80; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 544. U ovom djelu, početak kovanja svih autonomnih/gradskih bakrenih nominala na južnom dijelu istočnog Jadrana, koje u natpisu ne nose ime vladara, smješta se pred kraj 14. stoljeća: JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 55; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 109.
- ⁴³ SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 460, vrsta 386; VUJADIN IVANIŠEVIĆ, *Novčarstvo srednjovekovne Srbije*, Beograd, 2001., 166–167, 276, br. 27.1; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 93, br. 2; (bilj. 35, 2014.), 154, br. 6.; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 58, br. 2.1.1.1; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 110, 216, br. 10.2.1.1.
- ⁴⁴ KARL STOCKERT (bilj. 35), 77–79, I–V; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 541–543, br. 1–20, T. XXXII, br. 8–9; SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 459, vrsta 385; VUJADIN IVANIŠEVIĆ (bilj. 43), 167, 277, br. 28.1; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 93–94, br. 3–4; (bilj. 35, 2014.), 154, br. 7.; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 58–59, br. 3.1.1.1–3.1.8.4; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 110, 216, br. 10.3.1.1.
- ⁴⁵ KARL STOCKERT (bilj. 35), 79–80; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 543–544, br. 1–5, T. XXXII, br. 10; SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 459, vrsta 384; VUJADIN IVANIŠEVIĆ (bilj. 43), 168, 278, br. 30.1; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 93, br. 1; (bilj. 35, 2014.), 154, br. 8.; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 59, br. 4.1.1.1–4.1.2.3; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 111, 216–217, br. 10.4.1.1.
- ⁴⁶ KARL STOCKERT (bilj. 35), 85, tip II; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 547, tip II, br. 17–18, T. XXXII, br. 23–24; SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (bilj. 35), 461, vrsta 388; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 94, br. 5–6; (bilj. 35, 2014.), 153, br. 3–4; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 57, br. 1.3.1.1–1.3.1.2; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 109, 215, br. 10.1.2.1. O novijim nalazima mletačkog novca kovanog u Skadru, pronađenog u skadarskoj tvrđavi: GEZIM HOXA, *Silver Coinage in the City of Shkodra and their Archaeologic Context of XV century*, u: *Money and Banking in Albania: From Antiquity to Modern Times*, Tirana, 2017., 77–85.
- ⁴⁷ KARL STOCKERT (bilj. 35), 91–99, br. 57–148; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 551–553, br. 1–25, T. XXXIII br. 4; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 95, br. 11; (bilj. 35, 2014.), 155, br. 10.1.–10.2.; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 59–63, br. 5.1.1.1–5.1.15.2; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 111, 217, br. 10.5.1.1.
- ⁴⁸ KARL STOCKERT (bilj. 35), 99–100, br. 149–155; VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 553–554, 563, br. 26–32, br. 113–117, T. XXXIII; MIROSLAV JOVANOVIĆ (bilj. 35, 2001.), 95, br. 12; JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 63, br. 5.2.1.1–5.2.4.1; MARTIN DIMNIK, JULIJAN DOBRINIĆ (bilj. 35), 111, 217, br. 10.5.2.1–10.5.2.2.
- ⁴⁹ NICCOLÒ PAPADOPOLI-ALDOBRANDINI, *Le monete di Venezia descritte ed illustrate*, Volume I, Venezia, 1893., 237, 297.
- ⁵⁰ VINCENZO LAZARI, *Le monete dei possedimenti veneziani di oltremare e di terraferma*, Venezia, 1851., 59.
- ⁵¹ THEODOR IPPEN (bilj. 41), 195–196.
- ⁵² KARL STOCKERT, Über einige noch unerdierte Münzen von Scutari (Albanien) und Drivasto, *Numismatische Zeitschrift*, Band 42 (1909.), 221–223.
- ⁵³ KARL STOCKERT (bilj. 35), 67–128.
- ⁵⁴ Jaromir J. Haněl, *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae, 1214–1558*, Zagrabiae, 1887., cap. CLI, 69; ŠIME LJUBIĆ, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb, 1875., 170; *Korčulanski statut. Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine*, (pr. i preveo Antun Cvitanić), Zagreb–Korčula, 1995., cap. CLI 69, 84.
- ⁵⁵ VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 284–452, T. XXVI–XXIX.
- ⁵⁶ JANKO ŠAFARIK, Dodatak opisaniju stari srpski novaca, *Glasnik društva srpske slovesnosti*, V (1953.), 212–218.
- ⁵⁷ VJEKOSLAV CELESTIN, Novac Đurđa II Stracimira kovan u gradu Skadru, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Vol. VIII, br. 2 i 3 (1896.), 383–387.
- ⁵⁸ BOGUMIL HRABAK, O balšićkim grošima, *Istorijski zapisi*, knj. IX (1953.), 188–195.
- ⁵⁹ LJUBOMIR NEDELJKOVIĆ, Novčarstvo Balšića, *Starinar*, XXII (1974.), 111–127.
- ⁶⁰ Cf. bilješku 35.
- ⁶¹ KARL STOCKERT (bilj. 35), 88.
- ⁶² MARINA ODAK MIHAILOVIĆ, Na ponos grada: predstave gradske tvrđave na novcu Kotora, Ulcinja, Svača, Skadra i Drivasta, *Istorijski zapisi*, 3–4 (2014.), 161–181, 161–162, 175–180, sl. 12–17. Tvrđave prikazane na spomenutim folarima znatno se međusobno razlikuju, te očigledno predstavljaju realnu reprodukciju gradske tvrđave ili gradskih vrata. Gradske zidine obuhvaćale su naselja u kojima su bili smješteni privatni i javni objekti. O izgledu i prostornom uređenju srednjovekovnih gradova na južnoj obali Jadrana vidjeti: CVITO FSKOVIĆ, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, *Spomenik SAN*, 103 (1953.), 71–101; ĐURĐE BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, Beograd, 1962.; PAVLE MIJOVIĆ, MIRKO KOVAČEVIĆ, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd–Ulcinj, 1975.; ĐURĐE BOŠKOVIĆ, PAVLE MIJOVIĆ, MIRKO KOVAČEVIĆ, *Ulcinj*, I, Beograd, 1981.; MLADEN ZAGARČANIN, *Stari grad Bar*, Bar, 2008.; idem, Srednjovekovni grad Svač. Rezultati iskopavanja 2012. godine i nova zapažanja, *Nova antička Duklja*, 8 (2017.), 177–234.
- ⁶³ VITTORIO EMANUELE III (bilj. 35), 550.

⁶⁴ *Ibidem*, T. XXXIII br. 3.

⁶⁵ https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=1734&lot=1092&fbclid=IwAR3AXD1onnSL5q3yejLtnlTD9_EDv1rll-FabSdr54gQyoylCCg2y8pZTi5E, (pristupljeno 1. 7. 2021.).

⁶⁶ GIULIANO PINTO, *Ascoli Piceno*, Spoleto, Fondazione Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 2013.; *Statuti di Ascoli Piceno dell'anno 1377*, (ur. Lodovico Zdekauer, Pietro Sella), Torino, 1966.

⁶⁷ VITTORIO EMANUELE III DI SAVOIA, *Corpus Nummorum Italicorum* Vol. XIII, MARCHE, Roma, 1932., 179, dostupno na: https://www.numismaticadellostato.it/pns-pdf/CNI/flip/new/volume_XIII/index.html?pageIndex=1, (pristupljeno, 1. 7. 2021.); Više o početcima rada kovnice Ascoli cf. FERNANDO MAZZA, *Le moneta della zecca di Ascoli*, Ascoli Piceno, 1987.

⁶⁸ VITTORIO EMANUELE III (bilj. 67), 198–199, T. XIII br. 7; FRANCESCO MUNTONI, *Le monete dei papi e degli Stati Pon-*

tifici, Volume 1, Rome, 1972., 28; ALLEN G. BERMAN, *Papal Coins*, London, 1991., 78.

⁶⁹ VITTORIO EMANUELE III (bilj. 67), 198.

⁷⁰ BRIAN A. CURRAN, *Love, Triumph, Tragedy: Cleopatra and Egypt in Renaissance Rome*, u: *Cleopatra: A Sphinx Revisited*, (ur. Margaret M. Miles), Berkeley, 2011., 106.

⁷¹ GIAMBATTISTA CARDUCCI, *Su le memorie e i monumenti di Ascoli nel Piceno*, (ur. Arnaldo Forni), Fermo, 1853., 177–181; ADELE ANNA AMADIO, *Asculum*, u: *Atlante dei beni culturali dei territori di Ascoli Piceno e di Fermo. Beni Archeologici*, (ur. Giuliano De Marinis, Gianfranco Paci), Milano, 2000., 91–101, 94.

⁷² VITTORIO EMANUELE III (bilj. 67), T. XII br.15., br. 16., br. 27.

⁷³ MARINELA PASQUINUCCI, *Studio sull'urbanistica di Ascoli Piceno romana*, u: *Asculum. I. Storia di Ascoli Piceno nell'età antica di Umberto Laffi*, Pisa, 1975., 11–47, 28, nap. 87.